

Протидія віктимізації суспільства на основі взаємодії громадянських інститутів та правоохоронної системи

20

Іря КАРПУШЕВА,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін
факультету права
Донецького юридичного інституту
МВС України

Лілія СТРЕЛЮК,
студентка IV курсу
факультету права
Донецького юридичного інституту
МВС України

Успіх демократичних перетворень, що здійснюються в Україні, неможливий без належного правового регулювання і практичного функціонування інституту участі громадськості в правоохоронній діяльності з питань протидії злочинності. Інститут правових ініціатив громадськості [1], на наш погляд, є одним із найважливіших інструментів, здатних реально і дієво впливати на динаміку злочинності та стан забезпечення громадського порядку в нашій країні.

Тому слушною є позиція авторів, котрі вважають, що на сучасному етапі державного будівництва мають застосовуватися принципово нові підходи до усвідомлення моральних засад службової діяльності персоналом органів внутрішніх справ України. Найперше це зумовлено переосмисленням ролі правоохоронних органів і кожного окремого працівника в суспільних трансформаціях як у структурі МВС, так і поза нею [2, с. 6].

Але заходи кримінологічної протидії, спрямовані на запобігання злочинності, не сприятимуть зміцненню національної безпеки доти, доки зусилля правоохоронних органів, зокрема, міліції не матимуть широкої підтримки з боку правосвідомого населення нашої країни.

Головна мета правоохоронної діяльності – служіння закону, що не вважається самоціллю, а

сприймається громадянами як утілення справедливості й моральності та сприяє забезпеченню правопорядку в державі [2, с. 6].

У більшості розвинених країн світу наголос в поліцейській діяльності робиться на попередження злочинності саме за допомогою **громадян та громадських формувань правоохоронної спрямованості**. Як свідчать результати останніх наукових досліджень діяльності вітчизняної міліції, їй часто бракує підтримки громадськості. Не викликає сумнівів, що міліція може досягти очікуваних успіхів у запобіганні злочинності в разі, коли в суспільстві буде побудовано атмосферу взаємної поваги, розуміння і співробітництва між нею і громадянами.

Провідні науковці різних соціальних і правових напрямів недаремно у своїх працях визнають органи внутрішніх справ надійним гарантом особистих

прав громадян України [1, с.13–21]. Водночас вони приділяють велику увагу ролі інститутів громадянського суспільства у сфері захисту соціальної безпеки [1, с. 26–34]. Безперечно, поділяючи такий погляд на сучасне суспільно-правове буття, ми вважаємо, що правосвідоме (не віктимне) суспільство має прагнути не тільки до побудови юридичного підґрунтя (міжнародно-правових та конституційних основ) діяльності інститутів громадянського суспільства [1, с. 26]. Вважаємо за необхідне визначити правовий статус цих інститутів, тому що згідно з положеннями сучасної кримінологічної політики і концептуальними основами новітньої державної політики національної безпеки саме вони мають стати суб'єктами протидії злочинності.

З цього приводу представники різних правових галузей акцентують на специфіці побудови суспільно-правових відносин між різними суб'єктами протидії злочинності та органами внутрішніх справ України [3]. Нова кримінологічна політика надає нових ознак статусу державного службовця (працівника ОВС), бо його теперішня запобіжна функція потребує налагодження взаємовідносин із суспільними громадянськими інститутами.

Задля участі на легальних засадах у протидії злочинності фізична особа має стати суб'єктом суспільно-правових відносин, котрий виконуватиме запобіжні функції в рамках певного громадянського інституту. Співпрацюючи з такими інститутами, працівник ОВС насамперед повинен діяти від імені державного органу і тільки потім реалізовувати владні повноваження у відносинах із фізичними чи юридичними особами. Відтак пропонується розрізняти державно-управлінські (зовнішні) та службові (внутрішні) функції представників ОВС: перші належать до предмета регулювання адміністративного права, другі – переважно трудового [3, с. 16]. Така диференціація повноважень дасть можливість об'єктивно визначити статус однієї зі сторін здійснення державного кримінологічного впливу на злочинність, а також конструктивно вибудувати механізм взаємодії всіх суб'єктів протидії злочинності на державному рівні.

Вважаємо, що лише в такий спосіб стає можливим виконання громадянською деяких правоохоронних функцій у взаємодії з ОВС України. Лише через набуття фізичними особами офіційного (чітко визначеного) статусу суб'єкта протидії та завдяки диференціації зовнішніх і внутрішніх функцій працівника ОВС як представника інституту державної служби стає можливою така форма реалізації громадянами власного конституційного права на участь в управлінні справами суспільства й держави. Ми наполягаємо на тому, що всі сторони (громадянські інститути й ОВС України) повинні дотримуватися принципу рівноправності у взаємовідносинах під час кримінологічної протидії злочинності. ОВС, як державний орган, повинен уникати авторитарних засобів впливу на діяльність суспільних інститутів, які нарівні з правоохоронними органами увійшли до системи державної протидії злочинності. Водночас суспільна громада має усвідомлювати, що навіть за рівноправності суб'єктів-учасників попереджувальної діяльності органи внутрішніх справ України завжди матимуть функції, більші за обсягом, уже хоча б тому, що з огляду на свій статус працівники міліції зобов'язані забезпечувати громадський правопорядок ціною власного життя [4]. Лише на засадах взаємоповаги, дієвої підтримки та порозуміння всіх суб'єктів кримінологічного впливу на злочинність суспільство забезпечить ста-

більний правопорядок і реалізує державну стратегію національної безпеки України. Вважаємо, що громадська правосвідомість і позитивні культурні зразки щоденного суспільного буття є якісними показниками морального здоров'я в країні. Подолання процесу віктимізації суспільства ми пов'язуємо винятково з динамікою культурного зростання соціальної спільноти.

Конституція України проголосила і гарантувала право громадян на захист свого життя і здоров'я, прав і свобод, життя та здоров'я інших людей від протиправних посягань [4, с. 3; 6–8.] будь-якими не забороненими Законом про кримінальну відповідальність засобами [5, с. 112–146]. Тому створення відповідних громадянських об'єднань з кримінологічної протидії злочинності є лише одним суспільним заходом щодо самостійного забезпечення громадянами національної безпеки. Другою і, можливо, впливовішою детермінантою подолання деструктивних процесів криміналізації та віктимізації є підвищення духовності суспільства.

Ми небезпідставно вважаємо, що кримінологічні запобіжні заходи, вжиті в межах добровільної плідної співпраці громадянських інститутів і правоохоронних органів, та водночас свідоме підвищення духовного рівня суспільства, є бажанішими і соціально принагідними інструментами, аніж жорсткі способи боротьби зі злочинністю, передбачені інститутом покарання. Саме заходи кримінально-правової репресії, на наш погляд, призводять до віктимізації суспільства, тому що особи, які перетерпіли наслідки негативної кримінальної відповідальності у вигляді позбавлення волі, звільнившись, потребують насамперед ресоціалізації. Залишившись без природних комунікативних зв'язків із членами соціальної спільноти під час відбування покарання у місцях позбавлення волі, особа втрачає навички суспільної активності, особистої відповідальності, вміння приймати рішення. Тож вона переносить свої віктимні навички поведінки, набуті в неформальному мікросередовищі пенітенціарного закладу, в суспільство.

Новітньою позицією є таке: по-перше, ми пропонуємо звернути увагу на те, що ознак віктимності може набути не тільки особа злочинця, а й суспільство загалом. По-друге, ми акцентуємо на тому, що превентивні заходи кримінально-правової репресії призводять до масштабної віктимізації суспільства, але аж ніяк не вирішують проблеми подолання злочинності, тим паче вони не можуть бути вирішальними в питаннях протидії злочинності та профілактики злочинів.

На жаль, саме питання **віктимізації суспільства** і донині системно кримінологічно не досліджено. На окрему увагу заслуговує праця **В. Полубинського** в частині дослідження віктимізації соціальних груп у сучасному суспільстві, але вона має більш соціологічну спрямованість. І. Малкіна-Пих [6] вивчала загальні питання віктимології, приділяючи головну увагу діагностиці віктимності, схильності осіб злочинця та потерпілого до віктимної поведінки, захисним механізмам особистості. Але в її працях не розглядаються деструктивні тенденції віктимізації всього суспільства. В дослідженнях Д. Рівмана, В. Устимова йдеться про суб'єкти індивідуальної та масової віктимізації, але окремим індивідам або соціальним мікрогрупам, схильним до віктимної поведінки, не надається об'єднувального статусу (суспільства) [7, с. 54].

Права, свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість державної політики щодо забезпе-

чення національної безпеки кримінологічними та іншими засобами. Тож держава відповідає перед людиною за свою правоохоронну діяльність, а збереження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1, с. 7]. Юридичний статус суб'єктів кримінологічної протидії злочинності визначається системою норм, що фіксують в різних нормативно-правових джерелах обов'язки, права, свободи, які є важливим засобом регулювання взаємовідносин особи і держави, а також людей.

У контексті діяльності ОВС ідея прав людини полягає в чіткому розумінні місця та ролі правоохоронних органів під час кримінального переслідування злочинця, розкриття злочину, збирання доказів та передання справи до суду. Крім того, слід зауважити, що законслухняний громадянин має право на повагу до своєї особистості, а також на честь та гідність.

Якщо йдеться про колективні права, треба пам'ятати про право суспільства в цілому на життя в умовах сталого громадського порядку.

Але чинник немотивованого, стереотипно зневажливого ставлення громадян до міліції призводить до безпідставного зниження в оточенні довіри в суспільстві до інституту держави та правоохоронної системи. Тому слушним, на нашу думку, є спостереження сучасних авторів, котрі зауважують, що невтішна динаміка зниження рівня довіри громадян до держави та її інституцій є головним негативним чинником для правопорядку [8, с. 9–10].

Органи внутрішніх справ як один із підрозділів державної виконавчої влади є апаратом управління у сфері охорони громадського порядку і протидії злочинності кримінологічними та кримінально-правовими заходами. Тому вони повинні ефективніше запобігати злочинності.

Територіальні громади в разі їх упорядкування в певний суспільний інститут зможуть функціонувати як один із суб'єктів протидії злочинності, але, як слушно зауважують деякі автори [9, с. 286], за допомогою та у складі правоохоронних органів.

МВС України та його окремі підрозділи посідають важливе місце в системі органів державного управління з питань запобігання злочинності та профілактики злочинів [1]. Це чи не єдині органи, наділені компетенцією в найширшій сфері суспільних правовідносин. Водночас одним із головних завдань правоохоронної діяльності ОВС України в умовах суспільних змін є гарантування громадської безпеки шляхом захисту прав і свобод людини та громадянина. Водночас суспільство не повинне втрачати власну ініціативу, тому що це дає можливість уникнути деструктивного процесу глобальної віктимізації.

Соціокультурний досвід суспільства формується з уявлення кожної окремої людини про справедливість. В. Харченко слушно зауважує, що особисті цінності (у тому числі й уявлення про соціальну справедливість) визначають мотивації, думки та поведінку людини [10, с. 79]. Саме її власна оцінка показників справедливості, вважає автор, найбільшою мірою впливає на бажання виконувати свої професійні та громадські обов'язки, характер взаємодії з оточенням, готовність надавати йому допомогу або брати участь у спільній діяльності, бажання помститися кривдникові та визначення мірила

його покарання, готовність звернутися до певної організації або працювати в ній чи підтримувати її діяльність, якість своєї роботи та вибір девіантної, зокрема, протиправної поведінки. Ми цілковито поділяємо точку зору В. Харченко, що субкультура є мозаїчним явищем. Але окрім субкультурної детермінанти, чинником, що свідчить про моральне здроров'я будь-якої соціальної спільноти є **суспільний настрій**. Ми вважаємо, що суспільний настрій у країні повинен формуватися не тільки під впливом соціокультурних уподобань або історично-мінливих національних традицій. Підґрунтям формування суспільного настрою повинні стати правосвідомість кожного громадянина і, як результат, сумісна взаємодія всіх громадянських інститутів.

На наш погляд, криміналізований чинний закон про кримінальну відповідальність узагалі не спрямований на формування відчуття справедливості, бо справедливість покарання в уявленні одних стає репресією стосовно інших.

Але нова кримінологічна політика є досить вдалою порівняно із кримінально-правовою концепцією боротьби зі злочинністю. Так, кримінологічні заходи протидії кримінальним правопорушенням виключають із свого арсеналу репресивні заходи. Навпаки, кримінологічна політика дає змогу суспільству об'єднатися у спільній діяльності із забезпечення власної безпеки, не застосовуючи жодного виду насильства до окремих громадян. У такий спосіб правоохоронні органи вперше отримують змогу виконувати об'єднувальну функцію щодо всіх суб'єктів протидії злочинності, уникаючи при цьому карної ролі.

Поняття віктимізації суспільства в кримінології в окремому вигляді не наводить жодний автор-кримінолог. У кращому разі в науці кримінології використовуються визначення, що наводяться соціологами або психологами, які є фахівцями з питань поведінки жертви. Тому ми наводимо авторське визначення віктимізації суспільства саме як кримінологічного явища. **Віктимізація суспільства** – це небезпечний процес, чий деструктивний вплив поширюється на всі види правовідносин, детермінований соціальним інфантилізмом певного відсотка дієздатної, правосвідомої частини суспільства. Соціальний інфантилізм у кримінологічному розумінні ми визначаємо як свідому відмову особи від здатності протидіяти негативним впливам різних чинників.

Механізм віктимізації суспільства потребує конструктивного кримінологічного вивчення, тому що причини й умови, на яких акцентує увагу фахівець-кримінолог, істотно відрізняються від складових, що не несуть інформації про суспільну небезпеку процесу втрати соціальної ініціативи (віктимізації).

Поняття «суспільство» існувало в епохи, коли не було ні країн, ні держав. Проте стародавній світ не використовував такої абстрактної категорії, як «суспільство», вона з'явилася лише у XVIII сторіччі.

Науковці пропонували різні визначення такого явища, як суспільство. Але найточніше й доведене на практиці визначення запропонувала відомий вітчизняний соціолог Наталія Черниш. На її думку, суспільство є найзагальнішою системою взаємозв'язків і взаємовідносин людей, соціальних груп, спільнот і соціальних інститутів. Це сукупність усіх способів взаємодії та форм об'єднання людей,

в якій проявляється їхня взаємозалежність і яка склалася історично. Цілісність суспільства тримається не тільки завдяки дії звичаїв, традицій, законів, а й на ґрунті правосвідомості. Суспільство тільки тоді є спільнотою, коли його об'єднують спільні види діяльності, свідомо сформований суспільний настрій, правильна побудова комунікативних взаємозв'язків.

Отже, як бачимо, суспільство складається саме з громадян, котрі в процесі життя взаємодіють та доповнюють одне одного, позаяк кожна людина є неповторно індивідуальною. Вступаючи у правовідносини між собою, люди створюють одне велике суспільство, яке в процесі життєдіяльності будується на загальних принципах вільного і всебічного розвитку особистості. Конституція України стверджує, що кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей [3, с. 6].

Як відомо, предметом кримінології є вивчення злочинності як історично змінного соціально-правового явища, причин злочинності, особи злочинця і заходів із запобігання злочинам. Особа злочинця – необхідна та дуже важлива складова механізму злочинної поведінки, а обставини, за яких формуються її негативні соціально-психологічні властивості, втілюють і реалізують попередні ланцюги причинних закономірностей та залежностей. Вивчення особи злочинця, що спирається на узагальнення причин та характеру індивідуальної злочинної поведінки, дає змогу визначити загальні криміногенні чинники, пояснювати зміни показників злочинності, що пов'язані зі змінами в характеристиках осіб, котрі скоюють злочини [11]. Водночас, формулюючи ознаки конкретної суспільно небезпечної дії, законодавець указує, які саме форми активності людини є злочином [12, с. 5].

Кримінологічне вчення про суспільство [13] передбачає встановлення:

- обставин морального формування (сім'я, школа, виробництво, ВНЗ), які зумовлюють виникнення негативних морально-психологічних особливостей;

- життєвих ситуацій, які взаємодіють з особливостями особи і впливають на вчинення злочину;

- змісту морально-психологічних особливостей (потреб, інтересів, поглядів, ставлення). Ці дані використовуються для розробки рекомендацій щодо запобігання виникненню несприятливих обставин формування особи та їх усунення.

Способи типології злочинців, наведені різними вченими, містять певний перелік ознак, які характеризують суб'єктивні властивості злочинця. Така типізація має не тільки теоретичне, а й прикладне значення. Воно полягає в акцентуванні уваги слідчих органів на тих рисах особистості, які визначають можливі напрями її поведінки. Надалі це об'єктивно впливатиме на розслідування та кваліфікацію злочину [11].

Отже, особа злочинця стає не лише однією із суб'єктивних ознак складу злочину (суб'єктом злочину), а ще й одним із елементів кримінологічної та криміналістичної характеристики злочинів.

Ґрунтуючись на викладеному, доходимо висновку, що поняття «віктимність окремої особи», «особа злочинця» й «суспільство» мають

нерозривний характер, є взаємопов'язаними і не існують окремо від громадського життя будь-якої держави.

Джерела

1. *Бесчастний В. М., Філонов О. В., Субботін В. М., Пашков С. М.* Взаємодія інститутів громадянського суспільства та органів охорони правопорядку в Україні і зарубіжних країнах: порівняльний аналіз: Монографія. – Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2006. – 130 с.

2. *Бесчастний В., Тимченко О.* Імідж як складова успіху правоохоронця: до постановки проблеми // Віче. – 2012. – № 2. – С. 6–8.

3. *Бесчастний В. М.* Правове регулювання проходження служби в органах внутрішніх справ: Монографія / Віктор Миколайович Бесчастний. – Донецьк: Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. – 132 с.

4. Закон України «Про міліцію» [Електронний ресурс]. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.

5. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

6. *Малкина-Пых И. Г.* Виктимология. Психология поведения жертвы. – М.: Эксмо, 2010. – 864 с.

7. *Ривман Д. В., Устинов В. С.* Виктимология. – СПб: Юридический центр- Пресс, 2000. – 332 с.

8. *Бесчастний В., Гребеньков Г.* Моральна складова професіоналізму правоохоронців // Віче. – 2012. – № 14. – С. 9–11.

9. *Шеремет О. С.* Багатогранність участі місцевої громади у запобіганні злочинам // Політика в сфері боротьби зі злочинністю: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м. Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012. – 307 с.

10. *Харченко В. Б.* Основні засади політики в сфері боротьби із злочинністю через уявлення людей про справедливість та її відновлення // Політика в сфері боротьби зі злочинністю: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м. Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012. – 307 с.

11. *Карпушева І. Ю., Старченко О. В.* Кримінологічна типологія особи злочинця в контексті криміналістичної характеристики злочинів // Криміналістичний вісник. – № 2(18). – 2012. – С. 65–69.

12. *Карпушева І. Ю.* Суспільно небезпечна дія у кримінальному праві України: Монографія / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова. – Харків: НікаНова, 2012. – 226 с.

13. Кримінологічне вивчення суспільства і особи злочинця: навчально-методичні матеріали для студентів денної форми навчання факультету права / Уклад. І. Ю. Карпушева. – Донецьк: ДЮІ МВС, 2012. – 39 с.

